

Privat retshåndhævelse i USA

Private attorneys general¹

Peter Møgelvang-Hansen

Siden midten af 1960'erne har fænomener som public interest lawyers, private attorneys general, ideological plaintiffs, Ralph Nader og class actions haft en fremskudt plads i debatten både i og uden for den juridiske verden i USA. Taget over én kam afspejler disse fænomener juristers mere eller mindre selvbestaltede forsøg på i retligt relevante sammenhæng at repræsentere eller agere som talerør for bestemte samfundsgrupper (først og fremmest de fattige og etniske mindretal) eller værdier, som ikke entydigt kan relateres til bestemte samfundsgrupper (navnlig miljø- og forbrugersynspunkter). Der er tale om en ikke videre homogen gruppe af jurister. Deres aktiviteter hviler ikke på noget fælles politisk grundlag eller nogen fælles opfattelse af retssystemet og dets funktioner. De fællestræk, som kan retfærdiggøre en samlet omtale, er navnlig, at de pågældende jurister i vid udstrækning *dels* prøver at skabe en modvægt til den massive betydning »big business« gennem dens juridiske repræsentanter (the corporate bar) har for lovgivningens indhold og offentlige myndigheders, herunder domstolenes, virksomhed, *dels* har sat sig ud over den traditionelle advokatrolle, hvilket navnlig viser sig i, at der ikke foreligger klientforhold i gængs forstand, og i valget af retlige virkemidler.

Fremstillingen i det følgende angår navnlig sidstnævnte punkt, mens den del af »bevægelens« virksomhed, som omfatter lobbying, konkrete projekter mundende ud i rapporter, organisering på lokalt plan m.v., ikke beskrives nærmere. Omtalen af den nævnte nye advokatrolle begrænses endvidere til navnlig at angå optræden i domstolsregi, da »bevægelens« udnyttelse af de muligheder, som byder sig ved domstolene, i særlig grad er egnet til at illustrere nogle væsentlige sider ved det amerikanske retssystem, navnlig de sammenlignet med danske forhold rige muligheder for privat retshåndhævelse.

Privates søgsmålskompetence Afdærsregulering – konfliktløsning

Sammenfattende og med få ord kan dansk ret på dette punkt siges at være karakteriseret ved, at privat sagsanlæg primært ses som et middel til gennemførelse af retsvirkninger udformet med henblik på genop-

rettelse af de pågældende privates retsstilling (reparation). At der her ved tillige opnås en vis præventiv effekt, spiller en mindre rolle. Den afgørende vægt ligger på reparationen. Præventionen er i altovervejende grad baseret på virkemidler, som initieres af offentlige myndigheder gennem forvaltningskontrol, administrativt meddelte forbud og påbud, straf og konfiskation. Inden for retssociologien udtrykkes den nævnte forskel ved sondringen mellem konfliktløsning og adfærdsregulering.²

Efter amerikansk ret er præventionen (adfærdsreguleringen) i højere grad baseret på det private initiativ. Privates søgsmålsret er ganske vist ligesom efter dansk ret i almindelighed betinget af en vis individuel retlig interesse. En væsentlig forskel består imidlertid i, at mens reparation i form af økonomisk kompensation, gennemtvungelse og tilsidesættelse af aftaler m.v. efter dansk ret i hovedsagen ses som målet med den private retshåndhævelse, har de byrder, der ved privat søgsmål kan pålægges modparten, på væsentlige områder af amerikansk ret ikke alene karakter af kompensation, men er tillige udformet med henblik på at regulere modpartens fremtidige adfærd. Ved kompensationen skabes et incitament for private til at anlægge sag og derigennem bidrage til præventionen. Særlig klart er dette inden for den federale antitrust lovgivning, hvis offentligretlige virkemidler suppleres af en bestemmelse, hvorefter privatpersoner, som ved en lovovertrædelse er »injured in his business or property« kan anlægge retssag og opnå dom for et beløb svarende til 3 gange det lidte tab samt erstatning af rimelige advokatombkostninger, der som nærmere omtalt nedenfor i almindelighed ikke kan kræves erstattet af modparten, (15 U.S.C. § 15). Bestemmelser af lignende karakter findes inden for store dele af forbrugerbeskyttelses- og erhvervsreguleringslovgivningen i øvrigt. Forskelle gør sig navnlig gældende med hensyn til størrelsen af det beløb m. v., som kan kræves ud over det faktisk lidte tab.

Endvidere kan borgerrettighedslovgivningen nævnes som et praktisk vigtigt eksempel på et område, der i høj grad er baseret på privat retshåndhævelse med præventivt sigte.

Også inden for den »klassiske« formueret tillægges præventive hensyn en relativt større betydning end i dansk ret.³

Som nævnt ovenfor er privates søgsmålsret ligesom efter dansk ret i almindelighed reguleret ved kriterier, som modsvarer den danske standard »retlig interesse«. Ved anvendelsen af denne vage formulering synes amerikansk domspraksis imidlertid at være gået videre end danske domstole.⁴ Spørgsmålet har især betydning ved anfægtelse af administrative afgørelser og har det sidste årti navnlig været aktuelt inden for miljøbeskyttelsesområdet, hvor miljøgrupper repræsenteret af public interest lawyers har anlagt et stort antal retssager. Det kan i denne forbindelse også nævnes, at dele af miljølovgivningen udtrykkeligt giver private mulighed for – uanset om de kan påvise nogen særlig individuel interesse – at anlægge sag mod forurenere og offentlige myndigheder, som ikke lever op til lovgivningens krav.⁵

De forholdsvis vidtgående retlige muligheder for privat retshåndhævelse må på erhvervsreguleringsrettens område formentlig navnlig ses på baggrund af, at væsentlige områder af økonomien på et tidligt tidspunkt blev kontrolleret af monopolforetager, som har været i stand til at afværge etableringen af et effektivt og dermed ressourcekrævende offentligt sanktionsapparat. Det er herved af væsentlig betydning, at »big business« i det store og hele har savnet et modspil fra en politisk organisation udgået af en fagbevægelse. Herudover kan der også peges på den vidtgående amerikanske tendens til at definere et vidt spektrum af samfundsproblemer som juridiske spørgsmål,⁶ der i et forholdsvis vidt omfang kan kanaliseres til domstolene, som på denne måde i højere grad end eksempelvis danske domstole traditionelt er anset for egnede til at varetage en pacificerende funktion. Det har formentlig en sammenhæng hermed, at civile søgsmål i USA traditionelt er opfattet som noget principielt positivt. Dette viser sig bl.a. i, at advokatudgifter i forbindelse med retssag uanset sagens udfald i almindelighed ikke kan kræves erstattet af modparten – en regel, hvis oprindelse ses som udslag af bestræbelser på at sikre, at så mange konflikter som muligt kanaliseres til domstolene. Om reglen er et tjenligt middel hertil kan i høj grad diskuteres.⁷ Selv om omkostningsreglen ikke er undtagelsesfri, og undtagelse navnlig gøres på områder, hvor privat retshåndhævelse tillægges særlig præventiv betydning, har det vist sig problematisk at tilvejebringe fuldstændig harmoni mellem på den ene side præventions- og på den anden side konfliktløsnings- og pacificeringstendenserne.

Alyeska-sagen

De modsatrettede tendenser har navnlig vist sig ved private sagsanlæg angående anfægtelse af administrative afgørelser inden for miljøområdet, hvor domstolene er gået ret vidt med hensyn til at tillade privates søgsmål, som imidlertid samtidig undertiden besværliggøres gennem omkostningsreglen.

Til illustration kan nævnes en af de mest omtalte sager initieret af public interest lawyers.⁸ Sagen blev anlagt i 1970 af nogle miljøgrupper mod det federale indenrigsministerium. Sagsanlægget skulle forhindre, at der blev givet tilladelse til et konsortium kaldet Alyeska oprettet af en række store olieselskaber med henblik på at føre en pipeline fra nyopdagede oliefelter i Alaska gennem et naturskønt område, der skulle ligge i en aktiv jordskælvszone. Sagsøgerne anså sagen for en testsag vedrørende anvendelsen af den kort forinden gennemførte National Environmental Policy Act. I første instans lykkedes det at få nedlagt et foreløbigt forbud mod, at der blev givet tilladelse. Forbudet støttedes på, at indenrigsministeriet bl.a. ikke som foreskrevet i lovgivningen havde foretaget fornødne overvejelser vedrørende alternative muligheder. Da

ministeriet efter 2 års fornyede overvejelser, som resulterede i en udførlig rapport på 9 bind, stadig var indstillet på at give tilladelse, ophævede retten forbudet. Under appel blev denne afgørelse imidlertid omstødt, allerede fordi pipeline-projektet ikke opfyldte nogle afstandsbestemmelser fastsat uden for den pågældende lovgivning. Denne tilsyneladende sejr for de pågældende miljøgrupper var imidlertid begrænset set i relation til den foreliggende sag. For kort tid efter appeldomstolens afgørelse vedtog kongressen med 1 stemmes flertal en lov, som gav Alyeska tilladelse til at gennemføre projektet, uden at yderligere administrativ behandling af sagen var nødvendig. Selv om lovindgrebet således satte en effektiv stopper for yderligere retlig behandling af sagens hovedproblem, opstod der spørgsmål om, hvem der skulle bære udgifterne til miljøgruppernes advokater, som havde anvendt i alt mere end 4.000 timer på sagen. Da et krav herom ikke kunne støttes på nogen lovbestemmelse, blev spørgsmålet, om domstolene burde gøre en undtagelse fra den almindelige omkostningsregel ud fra det synspunkt, at sagsøgeren havde optrådt som »private attorney general«. På linie med en række tidligere afgørelser fra underordnede, federale domstole besvarede appeldomstolen spørgsmålet bekræftende under henvisning til, at sagsøgeren havde »acted to vindicate important statutory rights of all citizens« og »had ensured that the governmental system functioned properly«. Endvidere henvistes til, at en modsat løsning ville »deter private parties desiring to see the laws protecting the environment properly enforced«. Sagen blev kompliceret af, at det efter lovgivningen er udelukket at pålægge staten at erstatte omkostningerne, men appelretten anså det for fair at pålægge Alyeska, der var indtrådt som part i sagen, at betale halvdelen af den »full award to which respondents were entitled for having performed the functions of a private attorney general«, uanset om miljøgrupperne ikke over for de pågældende public interest lawyers havde påtaget sig nogen pligt til at honorere indsatsen.

Denne afgørelse blev imidlertid indbragt for den federale højesteret, hvis flertal fastslog, at fastlæggelsen af anvendelsesområdet for et private attorney general-princip er et lovgivningsanliggende, og at dets anvendelse på ulovbestemte områder i givet fald forudsatte, at domstolene prioriterede de forskellige retsområders samfundsmæssige betydning, hvilket som nævnt burde være et lovgivningsanliggende.

Kollektive procesformer

Som følge af utilstrækkelige ressourcer, politisk pres og almindelig, bureaukratisk træghed er offentlig retshåndhævelse inden for store dele af erhvervsreguleringslovgivningen ikke tilstrækkelig effektiv til at sikre lovgivningens gennemslagskraft. Baseret på den klassiske, civilprocesuelle model har privat retshåndhævelse ingen nævneværdig præventiv

effekt på dette område. Dette gælder i særdeleshed i et samfund, der som det amerikanske er præget af betydelig koncentration inden for store dele af erhverslivet. Mange lovovertrædelser konstateres ikke, og de som oftest beskedne beløb, den enkelte private kan opnå ved at påtale konstaterede overtrædelser, er sjældent tilstrækkeligt incitament til at tage et retligt initiativ med deraf følgende udgifter og besvær. De forholdsvis få sager, som trods dette bliver anlagt, har kun ringe præventiv betydning for en stor virksomhed.

Ved anvendelse af de særlige muligheder, amerikansk civilproces giver for initiering af en særlig, kollektiv proces, class action, er det imidlertid lykkedes public interest lawyers at understrege den private retshåndhævelses potentiel.

Det særlige ved en class action⁹ er, at en retssag anlagt af en efter almindelige regler søgsmålsberettiget person under visse betingelser kan anses for anlagt af denne og alle andre personer, der over for modparten er stillet på samme måde. En afgørelse i sagen har i overensstemmelse med almindelige retskraftsprincipper bindende virkning for de af kollektivets medlemmer, som ikke udtrykkeligt har bedt om at blive holdt udenfor. Det er ingen nødvendig betingelse, at der på domstidspunktet er foretaget en identifikation af de enkelte medlemmer af kollektivet, men dommen skal indeholde en generel beskrivelse af kollektivet.

Class action instituttet, der kan spores tilbage til engelsk domspraksis i det 16. århundrede, ses i den juridiske teori primært som en undtagelse fra almindelige procesprincipper begrundet i behovet for samlet og dermed effektiv og økonomisk behandling af ensartede sager. I et videre perspektiv¹⁰ kan class actions ses som en videreudvikling af de engelske retters normale fremgangsmåde ved formulering af lokale sædvaner, som regulerede eller efter rettens mening burde regulere forholdet mellem navnlig herremænd og præster på den ene side og landsbyfællesskabet, sognet på den anden side i det feudale England – sager, hvis afgørelse havde en udpræget fremadrettet statuskonstaterende eller -ændrende funktion og således mange lighedspunkter med egentlig lovgivende virksomhed. Under andre samfundsmæssige forhold tyede de præjudikatsbevidste engelske og amerikanske domstole til de gamle afgørelser for at løse de processuelle problemer forbundet med retssager om forhold vedrørende forskellige former for sammenslutninger, der i et processystem udformet med henblik på behandling af sager mellem enkeltindivider savnede partshabilitet. Fra omkring midten af dette århundrede har der været en stadigt mere udtalt tendens til endnu et funktionsskifte i retning af, at class action-instituttet redefineres som et (omstridt) middel til at overvinde nogle spændinger, der er opstået i et samfund kendetegnet ved økonomisk koncentration og et processystem, der stadig er orienteret mod enkelte individer.

Såvel enkeltstaternes proceslovgivning som de domstolsfastsatte federale procesregler indeholder bestemmelser om class actions. Enkelt-

statslovgivningen er i vidt omfang formuleret i forrige århundrede, mens den federale regel (Federal Rule of Civil Procedure 23) fik sin nuværende udformning i 1966. Efter den federale regel, der i et vist omfang er adopteret af enkeltstaterne gennem lovgivning og retsanvendelse, er de grundlæggende betingelser for class action-behandling, at inddragelse af samtlige medlemmer af kollektivet i sagen som egentlige parter er upraktisk, at sagen rejser juridiske eller bevismæssige spørgsmål, som er fælles for kollektivet, at det fremsatte krav er typisk for kollektivet, og at den repræsenterende part på betryggende måde er i stand til at varetage kollektivets interesser. Herudover sonderer den federale regel mellem 3 sagskategorier, hvoraf de 2 kun i visse forholdsvis specielle, tekniske henseender indebærer en fravigelse af, hvad der som følge af præjudikatsvirkningen kan opnås ved almindeligt sagsanlæg. Den tredje gruppe giver derimod mulighed for at gennemføre sagsanlæg, hvorved kollektivet gør pengekrav gældende over for sagsøgte. En yderligere betingelse for, at en sådan class action kan anlægges, er, at de fælles spørgsmål har dominerende betydning sammenlignet med spørgsmål, som alene vedrører de enkelte medlemmer af kollektivet, hvorved bemærkes, at det er muligt at behandle en sag som en class action med hensyn til særlige spørgsmål og at inddrage kollektivet i »subclasses«. Herudover er det en betingelse, at kollektiv behandling er overlegen sammenlignet med alternative behandlingsformer, hvilket navnlig må afgøres ud fra en vurdering af de praktiske problemer ved kollektiv behandling (manageability).

Kollektiv forbrugerproces

Class actions af den omtalte type er først og fremmest søgt anvendt af public interest lawyers inden for forbrugerbeskyttelsens område, hvor sådanne sager i mange tilfælde er den eneste realistiske form for privat retshåndhævelse med henblik på gennemførelse af pengekrav. Mekanikken er forholdsvis enkel – i hvert fald i teorien. Class action-reglen gør det muligt at kumulere de krav, der tilkommer samtlige enkeltpersoner, der er ramt af eksempelvis en retsstridig forretningspraksis, men som på grund af ukendskab til lovovertrædelsen eller det enkelte kravs beskedne størrelse ikke gøres gældende af den enkelte. De således kumulerede krav kan beløbe sig til enorme summer, og en dom, der giver kollektivet medhold, kan have en betydelig reparativ og optimalt præventiv effekt. De ovenfor omtalte omkostningsmæssige problemer foreligger ikke i disse sager, når det lykkes den initierende part til fordel for sig selv og de øvrige medlemmer af kollektivet at skabe en »common fund«, hvoraf partens omkostninger forlods kan dækkes.¹¹

De federale domstoles indstilling til denne type af class actions har gennemgående været negativ, men nogle få enkeltstater, først og frem-

mest Californien, er gået forholdsvis vidt. I praksis har det vist sig, at kun særdeles få sager fører frem til dom. De sager, der ikke afvises, navnlig fordi »manageability-betingelsen« ikke er anset for opfyldt, bliver som oftest forligt på sagsøgte betaling af betydelige forligssummer. Med fradrag af omkostningerne til den repræsenterende parts advokat fordeles beløbet mellem de medlemmer af kollektivet, som efter at være opfordret dertil gennem annoncering m. v. kan dokumentere, at de er omfattet af kollektivet. Når det beløb, som tilkommer den enkelte, er ubetydeligt, eller for det i praksis hyppige tilfælde, at ikke alle medlemmer gør krav gældende, er der i forliget med rettsens godkendelse ofte truffet bestemmelse om, at overskydende beløb tilfalder forskningsinstitutioner, statslige projekter m.v., som fremmer samme almene formål, som sagen har varetaget (fluid recovery). I sager om ulovlige priser er der eksempler på, at sagsøgte ved forliget har forpligtet sig til at fradrage beløbet i avancen over en årrække.

Modstanderne af disse »massive consumer class actions« har navnlig henvist til, at sagerne på grund af beløbsstørrelsen og den offentlige omtale kan være ødelæggende for de sagsøgte erhvervsvirksomheder, at den høje forligsfrekvens derfor ofte ikke er udtryk for, at de pågældende krav er berettigede, at reglerne som følge heraf misbruges, at sagerne på grund af deres karakter, størrelse og varighed er særdeles belastende for domstolssystemet, at kollektiv behandling i realiteten indebærer, at der slås af på bevismæssige krav, og at de eneste, der reelt har fordel af sagerne, er de initierende parters advokater. Fra tilhængerside henvises til, at class actions er de eneste effektive håndhævelsesmuligheder i fravær af effektiv offentligretlig regulering på området.¹² Sat på spidsen defineres problemet af modstandere og tilhængere, som det rammende er sagt, som et valg mellem henholdsvis »legalized blackmail« og »legalized theft«.^{12a}

Anvendelsen af class actions inden for den federale forbrugerkreditlovgivning er egnet til at illustrere udviklingen på class action-området. Den pågældende lovgivning er endvidere et godt eksempel på, at lovgivningsmagten ved fastsættelse af privatretlige sanktioner tilsyneladende generelt er gået ud fra, at disse kun kommer til anvendelse i beskedent omfang, for så vidt som en uforudset effektiv privat retshåndhævelse kan føre til uacceptable resultater (overenforcement). Efter den omtalte lovgivning (Consumer Credit Protection Act, kaldet »truth in lending«), som gennemførtes i 1968, har den, der yder visse former for forbrugerkredit, en detaljeret beskrevet oplysningspligt. Overholdelse heraf er i vidt omfang baseret på privat retshåndhævelse, og kreditor kan i en civil sag dømmes til at erstatte den pågældende private et beløb svarende til 2 gange kreditomkostningerne, dog mindst \$ 100 og højst \$ 1.000 og idømmes i forbindelse hermed tillige sagsomkostninger, herunder rimeligt salær til sagsøgerens advokat (15 U.S.C. §

1640 (a)). I en af de mest omtalte sager¹³ havde en kontokortudsteder tilsidesat oplysningspligten i forbindelse med udsendelse af kontoudtog til omkring 130.000 forbrugere, og en af disse anlagde sag i henhold til den omtalte bestemmelse ikke alene på egne vegne, men på vegne af samtlige 130.000. Skønt overtrædelsen højst kunne antages at medføre et reelt tab på ca. \$ 2 for den initierende part, tillagdes denne \$ 100 og ca. \$ 20.000 i sagsomkostninger. Sagen blev derimod afvist som class action under henvisning til, at sagsøgte i en kollektivt behandlet sag risikerede at blive idømt mindst \$ 13.000.000 – en »straf«, som ikke stod i noget rimeligt forhold til kollektivets tab eller sagsøgtes gevinst ved overtrædelsen. Afgørelsen fik stor betydning for praksis, og class actions blev i almindelighed anset for uanvendelige på området. Enkelte afgørelser holdt dog muligheden åben, og ved en lovændring i 1974 blev anvendelse af class actions gjort mulig, men således at der i sådanne sager i dag ikke gælder nogen minimumsbeløbsgrænse, og at sagsøgte i en kollektivt behandlet sag ikke risikerer at skulle betale mere end højst \$ 500.000.¹⁴

Poverty lawyers

Som nævnt i indledningen dækker udtrykket public interest lawyers i højere grad nogle juristers valg af retlige virkemidler end en homogen persongruppe, og det er derfor vanskeligt generelt at udtale sig om »bevægelsens« samfundsmæssige betydning. De aktiviteter, som udøves af »poverty lawyers« har derimod en mere homogen karakter, for så vidt som de kan ses som samlede bestræbelser med henblik på »law reform«.¹⁵ Disse bestræbelser tog navnlig fart efter den i 60'ernes begyndelse erklærede »war on poverty«, som bl.a. i 1965 førte til etableringen af en række lokale retshjælpsprojekter finansieret med federale midler. Ud over at yde traditionel »defensiv« retshjælp i form af individuel rådgivning og individuelle sagsanlæg forsøgte man i et vist omfang gennem anlæg af test-sager mod offentlige myndigheder og class actions at yde en kollektiv »offensiv« retshjælp og har haft en vis succes; eksempelvis repræsenterede den mest succesrige organisation California Legal Rural Assistance således i 1968-69 knap 2.500.000 personer i sager ved domstolene og opnåede herved fordele svarende til \$ 48.000.000.¹⁶ De offentligt støttede retshjælpsprojekters aktiviteter på dette område gav anledning til betydelig politisk modstand,¹⁷ som i 1974 kulminerede i vedtagelsen af the Legal Services Corporation Act, som begrænser de federalt støttede retshjælpsprojekters muligheder uden dog at udelukke en offensiv strategi.

Noter

- 1) Se generelt *Homburger/Kötz Klagen Privater in öffentlichen Interesse* (Arbeiten zur Rechtsvergleichung nr. 68, 1975), *Nader & Green Verdicts on lawyers* (1976), *Cahn & Cahn Power to the people or the profession*, 79 *Yale Law Journal* (1970) s. 1005 og Comment: *The new public interest lawyers*, s.st.s.1069.
- 2) Se t.eks. *Dalberg-Larsen Retssociologi* (1972) s. 114 ff.
- 3) Et eksempel herpå er reglerne om de bodslignende punitive damages. Se herom *Dobbs Remedies* (1973) s. 204 ff.
- 4) Jfr. nærmere *Homburger* a.st. s. 45ff. med yderligere henvisninger. Se også Note *Judicial control of systemic inadequacies in federal administrative enforcement*, 88 *Yale Law Journal* s. 407ff. (1978) om privates muligheder for som talsmænd for beskyttelsesinteressen i henhold til offentligretlig lovgivning at anlægge sag mod de respektive forvaltningsmyndigheder vedrørende grundlæggende mangler ved disses *generelle* administration af de pågældende områder.
- 5) Se nærmere *Grad Treatise on environmental law* (1973 ff.) 2-134.6. Danske tendenser i samme retning er omtalt af *Gomard* i *Civilprocessen* (1977) s. 171 ff. Se hertil *Spleth* i U 1977 B s. 429 ff. Se også *Gaarde* i J 1978 s. 489 ff.
- 6) Jfr. herom *Commager The American mind* (1950) s. 368ff.
- 7) Jfr. nærmere *Dobbs* a.st.s. 194 ff. samt *Dawson Lawyers and involuntary clients*, 87 *Harvard Law Review* (1974) s. 1597 ff.
- 8) *Alyeska Pipeline Serv. v. Wilderness Soc.* 421 US 240 (1975) omtalt i bl.a. 89 *Harvard Law Review* (1975) s. 170 og af *Halpern* i *Verdicts on lawyers* s. 162 f.
- 9) Se til det følgende *Homburger* a.st. s. 10ff., *Koch Kollektiver Rechtsschutz im Zivilprozess* (Arbeiten zur Rechtsvergleichung nr. 83, 1976) samt *Developments in the law – Class Actions* i 89 *Harvard Law Review* (1976) s. 1318 ff.
- 10) Se navnlig *Yeazell Group litigation and social context*, 77 *Columbia Law Review* (1977) s. 866 ff. og *Kalven Jr.* og *Rosenfield The contemporary function of the class suit*, 8 *University of Chicago Law Review* (1941) s. 684 ff.
- 11) Jfr. nærmere *Dawson* a.st.
- 12) I *Nader-rapporten The closed enterprise system* (1972) understreges det præventive sigte med henvisning til, at formålet (med anti-trust class actions) »is achieved with equal effectiveness whether the damage payments are made to the actual victims, victims' lawyers, or some selected random from the telephone book«.
- 12a) Jfr. *Landers* i 47 *Southern California Law Review* (1974) s. 842.
- 13) *Ratner v. Chemical Bank*, 54 FRD 412 (1972).
- 14) Jfr. nærmere *Clark & Fonseca Handling consumer credit cases* § 66 (1978 supplement).
- 15) Se til det følgende *Conyers Jr.* i *Verdicts on lawyers* s. 129.
- 16) Oplyst af *Conyers Jr.* a.st. s. 138.
- 17) Anført af *Spiro Agnew*, se dennes »What's wrong with the legal services program« i 58 *American Bar Association Journal* (1972) s. 930.